

«Дефіцит демократії» в Європейському Союзі: проблеми та окремі можливі рішення

Іван Васильович Яковюк*

*НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
Харків, Україна*

**e-mail: yakoviuk@ukr.net*

Олеся Янівна Трагнюк

*НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України,
Харків, Україна*

Анотація

Актуальність дослідження полягає в розгляді дефіциту демократії в Європейському Союзі як політико-правового феномену, який позначається на довірі громадян держав-членів до Європейського Союзу та перспективах поглиблення й розширення інтеграції. Демократичний дефіцит пов'язаний із розривами між фактичною ефективністю демократичних інститутів та очікуваннями громадськості. Таке дистанціювання здатне підірвати легітимність інститутів влади як на національному, так і наднаціональному рівнях. Мета статті полягає у розкритті феномену демократичного дефіциту в ЄС, виявленні його причин і наслідків, а також у пошуку шляхів його подолання через зміцнення демократичних інституцій та активізацію громадянського суспільства. Досягненню мети і завдань дослідження сприяло застосування підходу, відповідно до якого замість того, щоб покладатися на жорстку таксономію політичних режимів, таких як демократія, авторитаризм і тоталітаризм, концепція демократичного дефіциту розглядається в статті як така, що відображає різні ступені демократичного управління, вказуючи на недоліки структури інститутів влади Європейського Союзу та процедури її здійснення в разі відходу від принципів свободи, рівності та солідарності. За результатами проведеного дослідження зроблено висновок про те, що загальноєвропейська модель демократії, яка спирається на кілька принципів своєї легітимності, закономірно породжує певні суперечності між ними. Як наслідок, у Європейському Союзі повністю уникнути конфлікту з приводу «демократичного дефіциту» неможливо, навіть якщо установчі договори передбачають певні механізми для забезпечення взаємодоповнюваності між принципами легітимації влади та мінімізації напруги між ними. При цьому такі конфлікти не повинні автоматично визнаватися як дисфункціональні

або нормативно небажані. Усунення дефіциту демократії в Європейському Союзі передбачає зміцнення представницьких інститутів влади, механізмів підзвітності та заохочення громадської участі для забезпечення легітимності інститутів ЄС.

Ключові слова: дефіцит демократії; політична легітимність; Європейський парламент; Комісія; національні парламенти; громадянська ініціатива; Європейський Союз.

"Democracy Deficit" in the European Union: Problems and Possible Solutions

Ivan V. Yakoviyk*

*The Research Institute of State Building and Local Self-Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

**e-mail: yakoviyk@ukr.net*

Olesia Ya. Tragniuk

*The Research Institute of State Building and Local Self-Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Kharkiv, Ukraine*

Abstract

The significance of the survey is based on examining the democratic deficit in the European Union as a political and legal phenomenon that affects the trust of member states' citizens in the EU and the prospects for deepening and expanding integration. The democratic deficit is linked to the gap between the actual effectiveness of democratic institutions and public expectations. Such political distance could undermine the legitimacy of institutions of power at both the national and supranational levels. The aim of this article is to reveal the phenomenon of democratic deficit in the EU, identify its causes and consequences, and seek ways to overcome it by strengthening democratic institutions and activating civil society. The achievement of the research objectives and tasks was facilitated by the application of an approach whereby, instead of relying on a rigid taxonomy of political regimes such as democracy, authoritarianism, and totalitarianism, the concept of democratic deficit is considered in the article as reflecting different degrees of democratic governance, pointing to the shortcomings of the structure of the European Union's institutions and the procedure for their implementation in the event of a departure from the principles of freedom, equality, and solidarity. The study concluded that the pan-European model of democracy, which is based on several principles of legitimacy, inevitably generates certain contradictions between them. As a result, it is impossible to completely avoid conflict over the "democratic deficit" in the European Union, even if the founding treaties provide for certain mechanisms to ensure complementarity between the principles of legitimacy of power and minimization of tensions between them. However, such conflicts should not automatically be considered dysfunctional or normatively undesirable. Addressing the democratic deficit

in the EU requires strengthening representative institutions, accountability mechanisms, and encouraging public participation to ensure the legitimacy of EU institutions.

Keywords: democratic deficit; political legitimacy; European Parliament; Commission; national parliaments; citizens' initiative; European Union.

Вступ

Демократію прийнято вважати фундаментальною основою сучасного суспільства. Інтерес до процесу демократизації суспільного життя є наслідком зміцнення міжнародно-правових стандартів, відповідно до яких демократія вважається найкращою доступною політичною системою. Однак у ХХІ ст. демократія стала основною жертвою криз (ідеться насамперед про валютно-фінансову та міграційну кризу, а також деструктивний вплив російської пропаганди на внутрішньополітичне життя ЄС), які зачепили об'єднану Європу. Вказані явища виявили межі демократії та призвели до зростання недовіри громадян ЄС до його політичних інститутів, які виявилися неспроможними передбачити, запобігти, оперативно й ефективно відреагувати на це, не ускладнюючи при цьому життя громадянам ЄС, яким вони покликані служити та інтереси яких захищати.

Слабкість демократичних інституцій, зниження громадянської активності, рівня політичної та правової свідомості населення при одночасному зростанні популізму, корупція – все це додатково посилює цю проблему. Окреслені явища свідчать про дефіцит демократії, який підриває засади справедливого врядування, сприяє виникненню й розвитку авторитарних тенденцій у суспільстві, зростанню політичної нестабільності, недовірі до державних інститутів та порушенню прав людини.

Заснування на початку 1950-х років Європейських співтовариств і наприкінці ХХ ст. – Європейського Союзу, в правовій природі якого простежуються ознаки федеративної моделі здійснення влади, привело до практики делегування національними урядами на союзний рівень права реалізації широкого кола суверенних прав і повноважень¹. Це, у свою чергу, обумовило й передачу інститутам ЄС відповідальності за результати здійснення ними функцій держав-членів [1].

¹ Як зазначено у ст. 2 Договору про Європейський Союз, «1. Межі повноважень Союзу визначаються принципом надання повноважень. Союз здійснює свої повноваження згідно з принципами субсидіарності та пропорційності <...> 2. Відповідно до принципу надання повноважень Союз діє в межах повноважень, наданих йому державами-членами згідно з Договорами, заради досягнення визначених у них цілей. Повноваження, яких не надано Союзові згідно з Договорами, залишаються за державами-членами».

Європейський інтеграційний проєкт, який тривалий час мав переважно економічний характер, не торкався проблем забезпечення демократії та гарантування прав і свобод людини, радше, шукав «легітимність» свого існування у шляхетності своєї справи – підтриманні стабільного миру і безпеки на континенті, забезпеченні високого рівня добробуту народам держав-членів, що так само було продиктовано об'єктивними чинниками: після Другої світової війни така ціль була загальноприйнятною для держав-засновниць, а її досягнення становило основу для економічної співпраці.

Складна і малозрозуміла не лише пересічним громадянам, а й багатьом політикам і науковцям, архітектура інституційної системи об'єднаної Європи, відсутність механізмів контролю за інститутами і органами спочатку Співтовариств, а потім і Союзу з боку народів держав-членів не могла не викликати стигматизацію «брюссельського офісного менеджера», який ухвалює свої рішення, анітрохи не дослухаючись думки громадян Союзу. Як зазначає Л. Джерарда, на момент створення Європейського Союзу це вже породжувало сумніви в суспільстві стосовно того, чи справді все європейське обов'язково відзначено печаткою прогресу? Ілюзії почали розвіюватися, почав зменшуватися кредит довіри до інститутів ЄС, унаслідок чого критика дефіциту демократії вкоренилася в європейському громадському просторі у різних формах, залежно від конкретної держави – члена ЄС [2]. Власне, вихід Сполученого Королівства, яке із запізненням вступило до Європейських співтовариств і першим залишало ЄС, а також зміцнення позицій політичних партій, які порушують питання про вихід своїх держав зі складу Союзу або його трансформацію відповідно до своїх національних інтересів, можна вважати індикатором гостроти проблеми дефіциту демократії в об'єднаній Європі на сучасному етапі.

Цілком логічно, що у дослідників, але головне – у виборців, виникає питання: чи справді загальноєвропейська модель демократії опинилася у кризі? Чи достатньо Європейський Союз близький до своїх громадян? Чи знає він, що їх турбує і як вести розмову із ними? Чи зберігається європейський суспільний договір щодо подальшого поглиблення та розширення інтеграції? Чи продовжує збільшуватися розрив між Європейським Союзом як наднаціональним об'єднанням та Європейським Союзом як союзом народів? Як у рамках ЄС можна вдосконалити демократичні інституції? Над вирішенням цих та пов'язаних із ними питань інститути ЄС та уряди держав-членів працюють не одне десятиліття, адже від відповіді на них залежить життєздатність об'єднаної Європи.

Огляд літератури

Проблема «дефіциту демократії» на рівні національних держав активно досліджується насамперед зарубіжними науковцями, які аналізують його причини, прояви та наслідки, зокрема, у публікаціях М. Belluati [3], А. Follesdaal [4], J. Hoeksma [5], R. Mavrouli [6], R. Rose [7], F. Schneider [8].

Прояв у правовій природі Європейських співтовариств/Європейського Союзу федеративних засад в організації й функціонуванні об'єднаної Європи спонукав зарубіжних дослідників звернути увагу на вказану проблему в новій системі координат. При цьому слід зазначити, якщо окрема, хоча й менш чисельна, група авторів вважає, що для обговорення проблеми дефіциту демократії стосовно ЄС немає підстав (див., наприклад, G. Majone [9; 10], A. Moravcsik [11]), то інші дослідники наполягають на небезпеці для інтеграційного проєкту цього явища (C. Lord, P. Magnette [12], D. Marquand [13]).

Зважаючи на стратегічний курс України на європейську інтеграцію, проблематика дефіциту демократії в Європейському Союзі привертає останнім часом увагу і вітчизняних дослідників, зокрема П. Байковського [14], М. Баймуратова [15], А. Кулабухової [16], О. Трагнюк [17]. Окрему групу становлять дослідження, предметом яких є пошук шляхів подолання дефіциту демократії в Європейському Союзі та окремих державах-членах (Н. Ротар [18], О. Рудік [19], О. Святун [20]). Значно менше уваги як у зарубіжній, так і в українській науковій літературі, приділяється проблемі демократичного дефіциту в міжнародних організаціях (наприклад, S. Hilbrich [21], Th. D. Zweifel [22]).

Зростання євроскептицизму та популярності політичних партій, що сповідують його, спонукає дослідників до проведення комплексних академічних досліджень, під час яких автори виявили його зв'язок із дефіцитом демократії в об'єднаній Європі (S. Guerra [23], C. Leconte [24], F. Nicoli [25]).

Малодослідженим напрямом вирішення проблеми дефіциту демократії є пропозиція зарубіжних авторів перейти від парламентської до президентської моделі демократії в Європейському Союзі (T. Cipek [26], F. Decker, J. Sonnicksen [27; 28], G. Gaupmann [29], S. Hix [30], A. Schout, L. van Schaik [31], A. Follesdal, S. Hix [32]). Слід зазначити, що хоча ця ідея викликає певні нарікання насамперед серед держав-євроскептиків, геополітичні процеси, пов'язані з посиленням неоімперської політики РФ, а також переглядом позиції США в питанні забезпечення безпеки в Європі та євроатлантичної солідарності в цілому, може надати додаткової аргументації цьому підходу.

Зважаючи на кризи, яких зазнав Європейський Союз у XXI ст., а також геополітичні виклики, пов'язані з російською агресією й зміною ставлення США до європейської та євроатлантичної інтеграції під час другого президентства Д. Трампа, проблема подолання дефіциту демократії в об'єднаній Європі як на наднаціональному, так і національному рівнях залишається актуальною, набуваючи нового контексту.

Матеріали та методи

Переважна кількість наукових праць, присвячених дефіциту демократії в ЄС і його подоланню, сконцентровані на проблемі визначення цього політико-правового феномену, а також пошуку пропозицій, спрямованих на його подолання. Водночас певну прогалину в наявних дослідженнях становить питання, пов'язане із визначенням причин виникнення вказаного явища, яке мало вивчене зарубіжними авторами і майже не піднімається вітчизняними дослідниками, що зумовлює потребу в розгляді цього аспекту проблеми.

Спочатку європейська інтеграція розвивалася стрімко, що зумовлювалося потужною підтримкою політичних та економічних еліт на тлі низького суспільного інтересу. Такий стан справ почав змінюватися у міру прояву тих чи інших криз у функціонуванні Європейських співтовариств, а згодом і Європейського Союзу. В об'єднаній Європі й за її межами почало з'являтися дедалі більше політичних і громадських суб'єктів, що експлуатують зростаючу суспільну критику на адресу об'єднаної Європи. Додатковим чинником, що підживлює такі настрої в європейських суспільствах, є агресивна за своїм характером антиєвропейська російська пропаганда. Як наслідок дефіцит демократії та пов'язаний із ним євроскептицизм поступово перемістилися до ядра європейських політичних дебатів. У міру того, як ця тенденція заявляла про себе дедалі сильніше, проблема дефіциту демократії, що пов'язана певним чином з феноменом євроскептицизму, зрештою привернула увагу академічної спільноти. Це, у свою чергу, призвело до зростання обсягу публікацій щодо особливостей європейської демократії, її дефіциту, визначення його причин та наслідків для інтеграції, суспільної думки, проблеми висвітлення інтеграційного процесу, його здобутків та прорахунків у медіа.

У статті акцентується увага на тому, що демократичний дефіцит пов'язаний із розривами, які виникають між фактичною оцінкою ефективності демократичних інститутів об'єднаної Європи та очікуваннями громадськості держав-членів, і здатні підірвати легітимність інститутів влади на національному і наднаціональному рівнях.

Мета статі полягає в розкритті феномену демократичного дефіциту в ЄС, виявленні його причин і наслідків, а також у пошуку шляхів його подолання через зміцнення демократичних інституцій та активізацію громадянського суспільства. Досягненню мети і завдань дослідження сприяв підхід, відповідно до якого замість того, щоб покладатися на жорстку таксономію політичних режимів, таких як демократія, авторитаризм і тоталітаризм, концепція демократичного дефіциту розглядається в роботі як така, що відображає різні ступені демократичного управління, вказуючи на недоліки структури інститутів влади Європейського Союзу та процедури її здійснення в разі відходу від принципів свободи, рівності та солідарності.

Це дослідження спрямоване на критичний вибір наукового інструментарію для ідентифікації публікацій, в яких ведеться дискусія навколо проблеми дефіциту демократії в ЄС та визначення того, наскільки вона породжує феномен євроскептицизму. Стаття робить внесок у формування теоретичного підґрунтя розуміння дефіциту демократії в Європейському Союзі, а також сприяє формуванню пропозицій, спрямованих на подолання чи, принаймні, мінімізацію її негативних наслідків.

Не вирішені раніше проблеми

Попри значну кількість досліджень, питання дефіциту демократії в об'єднаній Європі залишається актуальним через його динамічний характер і нові виклики, які постають перед демократичними суспільствами. Зокрема, недостатньо вивченими залишаються механізми протидії ерозії демократичних інститутів в умовах гібридних режимів, роль цифрових технологій у маніпулюванні громадською думкою та взаємозв'язку між економічною нерівністю й ослабленням демократії. Також потребує подальшого аналізу вплив громадянського суспільства та міжнародних організацій на відновлення демократичних процесів у країнах, де демократія перебуває під загрозою. Важливим залишається питання адаптації демократичних моделей до сучасних реалій, зокрема в умовах глобальної політичної нестабільності та зростання авторитарних тенденцій.

Результати та обговорення

ЄС та його демократичний дефіцит: причини виникнення

Європейський Союз – це унікальне інтеграційне міждержавне об'єднання, яке спирається на цінності та принципи демократичної, правової державності. Його функціонування як організації, що керується цими цінностями та принципами, створило принципово новий феномен у сфері міжнародного права та регіонального управління.

Колишній Голова Європейської комісії Ж. Делор охарактеризував Європейський Союз як «невстановлений політичний об'єкт»², у правовій природі якого сьогодні можна побачити ознаки різних моделей організації влади (міжнародної організації, конфедерації та квазіфедерації³). У процесі поглиблення і розширення інтеграції Європейські співтовариства/Європейський Союз попри занепокоєння євроскептиків набули ознак демократичної організації влади [35, с. 178–179].

Підґрунтя для формування дефіциту демократії почало закладатися від початку інтеграційного процесу:

1. Створення Європейського співтовариства вугілля і сталі (1951), а згодом Європейського економічного співтовариства та Євратому (1957) відбувалося з ініціативи національних урядів (політичної та економічної еліти), а не народів держав-засновниць⁴; ратифікація установчих договорів проходила в рамках парламентської процедури, а не на референдумах⁵ (цей розрив між волевиявленням національних еліт і станом суспільної свідомості є важливим чинником подальшого розвитку європейської інтеграції [36, с. 893]).

2. Слід зважати на надзвичайну складність європейської інституціональної архітектури, яка не має аналогів у світі, – жодна міжнародна організація чи міждержавний союз, створені після Другої світової війни, не мали такої складної та розгалуженої інституційної структури, що багато в чому нагадує «державу в процесі становлення» [37; 38], як Європейський Союз. Також слід пам'ятати, що в процесі розвитку інтеграції в рамках Європейського Союзу сформувалася автономна правова система (правопорядок), який

² Проте Жак Делора ще й так схарактеризував Європейський Союз: «...технократична конструкція, яка розвивається під егідою свого роду лагідного і освіченого деспотизму» [33].

У свою чергу, І. Яковюк за результатами порівняння Лісабонської редакції установчих договорів ЄС і Конституції Германської імперії (1981), а також аналізу зарубіжної літератури робить висновок про запозичення розробниками Договорів багатьох положень вказаної Конституції [34].

³ Наведене визначення передусім є характерним для політичної науки. З погляду міжнародного публічного права та міжнародно-правової практики Європейський Союз є міжнародною організацією, яка наділена похідною міжнародною правосуб'єктністю.

⁴ Започаткування інтеграційного процесу відбулося через шість років після завершення Другої світової війни раніше ворогуючими державами. Національним елітам Франції, Німеччини, Італії та країн Бенелюксу, які оперували політичними та економічними інтересами, було легше піти на компроміс і створити інтеграційне об'єднання, аніж довірити цю справу народам цих країн, свідомості яких було важко позбутися взаємної підозри та недовіри.

⁵ Такий стан речей зумовлений, зокрема, і тим фактом, що основні закони більшості держав-засновниць не містили положень, які б вимагали проведення референдумів з питань такого характеру. Та й створення Європейських співтовариств було своєрідним політико-правовим «експериментом», який не опирався на досвід чи бодай яку-небудь практику.

функціонує, опираючись на принципи верховенства права і прямої дії права ЄС у правопорядках держав-членів.

3. Існував значний дефіцит уваги засобів масової інформації до питань організації та функціонування Європейських співтовариств. Прагнення на початку 1950-х років передати на наднаціональний рівень право реалізації найбільш важливих суверенних прав призвело до того, що спроба поглиблення інтеграції шляхом підписання Договору про Європейське оборонне співтовариство, а також розробки проекту Договору про Європейське політичне співтовариство мала наслідком формування негативного ставлення еліт і суспільств держав-засновниць до розбудови на федеративних засадах об'єднаної Європи, організація якої сприймалася як далека, непрозора та незрозуміла. Не дивно, що парламент Франції, який був одним із ініціаторів створення цих Співтовариств, зрештою в цій ситуації, зірвав ратифікацію Договору [39].

П. В. Тоніні вказує на крайню невідповідність між важливістю процесу європейської інтеграції для державно-правового та соціально-економічного розвитку європейських держав та значимістю, якої йому надавали засоби масової інформації⁶. Соціологічні дослідження показують, що спогади масме-

⁶ Перше соціологічне дослідження суспільної думки громадян Західної Німеччини щодо плану Шумана було проведено у червні 1950 р. Інститутом демографії (Алленсбах). Надалі соціологічні опитування проводили Голландський інститут громадської думки (NIPO, 1954), Французький інститут громадської думки (IFOP, 1955), Брюссельський інститут економічної та соціальної інформації (INSOC, 1957). Зазначені дослідження показали, що більшість громадян держав-членів недостатньо поінформовані про Європейські спільноти (опитувані недостатньо мірою володіли інформацією, про створення наднаціональних інститутів влади, характер їхніх повноважень, механізм взаємодії з національними урядами, а також про досягнуті успіхи інтеграційного процесу (у період з 1958 по 1970 р. обсяг торгівлі всередині Економічного Співтовариства збільшився в дев'ять разів. Обсяг торгівлі між державами – членами ЄЕС та країнами, що не входять до нього, збільшився втричі. За ці 12 років у шести країнах – засновниках Європейського економічного співтовариства середній темп зростання становив 5,3 %, тоді як у Сполученому Королівстві – 2,8 %, а у Сполучених Штатах – 3,5 % [40].

Підтримка інтеграційного процесу корелюється з рівнем адекватного інформування суспільства про механізм прийняття рішень в об'єднаній Європі, а також про досягнуті результати. Усвідомлюючи важливість цієї проблеми, в 1956 р. Загальна асамблея ЄСВС створила спеціальну робочу групу, якій було доручено вивчити проблеми інформування громадської думки. «Доповідь Загальної Асамблеї про відносини з пресою та інформування громадської думки щодо діяльності та цілей Співтовариства», з якою виступив Е. Карбоні в лютому 1957 р., стала приводом для ухвалення резолюції, що рекомендувала докласти зусиль у плані інформації та продемонструвала гостре сприйняття політичних питань, пов'язаних зі ставленням громадської думки й засобів масової інформації до проблеми функціонування ЄСВС.

Кожен наступний етап європейської інтеграції спонукав до переосмислення сутності проблеми урахування громадської думки шляхом звернення до форм наукової та технічної експертизи, які також перебувають у постійному русі. У 1973 р. Європейська комісія запустила постійно діючу програму досліджень під назвою Євробарометр. Від моменту свого запуску Євробаро-

дія про Парламентську Асамблею, а згодом – Європейський Парламент, безпосередньо впливають на рівень поінформованості населення об'єднаної Європи про організацію та функціонування влади в ній. Чим краще громадяни ЄС інформовані про різні аспекти її діяльності, тим позитивнішим буде їхнє враження про Парламентську Асамблею / Європейський Парламент [42]. Нерозуміння принципів функціонування інституційної структури об'єднання, ігнорування здобутків інтеграції і водночас надмірне акцентування уваги на певних провалах (ідеться, наприклад, про складнощі, які виникли у Франції із підписанням та ратифікацією Римських договорів (1956–1957 [43]), про кризу «порожнього стільця», коли в 1965 р. Франція заблокувала роботу Ради на шість місяців, або про звинувачення в корупції Європейської комісії в період головування Ж. Сантера (1999 р.)) породжували сумніви у європейців щодо ефективності реалізації інститутами Європейських співтовариств суверенних прав і повноважень, переданих їм урядами держав-членів. Після утворення Європейського Союзу ситуація принципово не змінилася, що мало наслідком зростання євроскептицизму як в окремих державах, так і на рівні ЄС у цілому⁷.

4. Несформованість загальноєвропейських політичних партій. Як відомо, до кінця 1970-х років Парламентська Асамблея формувалася із депутатів національних парламентів держав-членів. Відповідно, не було конкурентних і регулярних виборів, заснованих на загальному виборчому праві як центральній рисі представницької демократії. Як наслідок, вибори проводилися на національному рівні, а політики використовували їх для зміцнення позицій та підвищення рівня легітимності національних урядів, а не для інформування громадян щодо конкретних загальноєвропейських проблем та шляхів їх вирішення. Виборчі кампанії було звужено до національних кордонів. У цих умовах не дивно, що навіть депутати Парламентської Асамблеї часто мали поверхове уявлення про організацію влади в об'єднаній Європі та механізми її здійснення. Ані в минулому, ані сьогодні в інтеграційному об'єднанні не було і немає структури, яка б могла врівноважити використання інформації як на рівні об'єднання, так і в кожній державі-члені, та сприяти формуванню неупередженої європейської громадської думки з проблематики, яка має загальноєвропейську значимість.

метр використовується для регулювання інформаційної політики, оцінки політичних кордонів Комісії та просування її дій [41, с. 79–81].

⁷ Існування євроскептицизму як однієї з форм опозиційної діяльності свідчить про демократичність ЄС. Натомість слід визнати, що його посилення, що виявляється у масовій підтримці ідей та дій, спрямованих на критику, неприйняття та розчарування або щодо всього Європейського Союзу, або щодо певної частини його спільної політики, частково є наслідком саме дефіциту демократії в ЄС.

Одним із пояснень недостатньо серйозного сприйняття Парламенської Асамблеї населенням держав-членів може бути загальна відсутність демократичної підзвітності в інститутах прийняття рішень та поширений скептицизм щодо конкретної ролі Асамблеї / Парламенту. Незважаючи на це, соціологічні дослідження вказували на існування в суспільстві запиту на наділення Парламенської Асамблеї, а згодом і Європейського Парламенту більшою владою.

5. Відсутність мінімальних основних цінностей ідентичності, набутих інститутами Європейського співтовариства та населенням [42].

Проблема дефіциту демократії, без вживання самого поняття, вперше була порушена французьким юристом Ж. Веделем у 1972 р. у доповіді, в якій наголошувалося на необхідності розширення законодавчих повноважень Парламентської Асамблеї Європейських співтовариств [44]. З того часу вказане поняття поступово входить у науковий обіг та практичний вжиток. У доповіді наголос робився на необхідності демократизації об'єднаної Європи шляхом залучення громадян до політичного процесу через Парламентську Асамблею. Законодавча функція була зосереджена в Раді міністрів та Європейській Комісії, що унеможливлювало вплив громадян на прийняття та зміст юридично обов'язкових для держав-членів законодавчих актів.

Питання демократичного дефіциту, як політичного феномену, було порушено насамперед європейськими федералістами. У Берлінському маніфесті, прийнятому на Конгресі молодих федералістів (1977), наголошувалося на необхідності створення інститутів влади, здатних вирішувати загальноєвропейські питання, що вийшли з-під контролю національних держав, а також на необхідності фундаментального зсуву влади вниз на нижні рівні, ближче до людей та їхніх проблем (фактично йшлося про застосування принципу субсидіарності) [45].

Британському вченому і політику Д. Марканду належить першість в обґрунтуванні тези про наявність дефіциту демократії в Європейському економічному співтоваристві, яку він виклав у роботі «Парламент для Європи» (1979). Проблема «демократичного дефіциту», на думку автора, пов'язана з двома ключовими аспектами: а) наднаціональною інтеграцією та федералізацією; і б) ідеєю європейського парламентаризму. Усунення або хоча б зменшення цього дефіциту могло стати важливим аспектом розвитку Європейського співтовариства. Зменшення рівня дефіциту демократії визнавалося вкрай необхідним для забезпечення політичного майбутнього об'єднаної Європи, яка змогла б стати справжнім гегемоном серед політичних суб'єктів на міжнародній арені [13].

Європейський парламент, єровибори та «дефіцит демократії». Перший важливий крок на шляху подолання дефіциту демократії Європейські співтовариства зробили 20 вересня 1975 р., затвердивши Акт про вибори депутатів Європейського парламенту шляхом прямого загального виборчого права [46]. У 1979 р. відбулися перші прямі вибори до Європейського парламенту. Оскільки Парламент – це єдиний інститут, спрямований на забезпечення демократичної легітимності процесу прийняття рішень, вибори набули важливого значення з погляду представництва інтересів громадян у об'єднаній Європі. Представницька демократія, як непряма форма демократичного правління, пов'язує представників і представлених так, щоб інтереси останніх були належним чином забезпечені, а погляди людей сформульовані. Прямі та загальні вибори мають значення з точки зору «констатації наявності політичного капіталу» у Європейського парламенту під час взаємодії наднаціональних та міжурядових засад інституційної системи ЄС. Однак аналіз результатів виборів до Європейського парламенту з 1979 по 2019 р. не дає підстав стверджувати про тенденцію зростання його «політичного капіталу», навпаки, ми можемо бачити зменшення рівня підтримки ЄС серед європейської громадськості: у 1979 р. середня явка на виборах у всіх державах-членах становила 61,99 %, у 2014 р. середня явка знизилася до 42,6 %, у 2019 р. вона становила 50,66 % [47], а у 2024 р. – 50,74 % [48].

Питання демократичного дефіциту набувало дедалі більшого значення в міру того, як відбувалося розширення членського складу об'єднання та поглиблення інтеграції, свідченням чого став «перелив» інтеграції з економічної на інші, зокрема політичну, сфери правового регулювання. У 2001 р. Голова Європейської комісії Р. Проді зазначив, що «Європа має бути повернута європейцям», бо без цього неможливо розвіяти євросумнів, євровіддаленість, єврокрихкість об'єднаної Європи [2]. Ця ідея набула розвитку в документі Європейської комісії «Європейське управління – Біла книга» (2001) [49]. Особливої актуальності ця проблема набула після провалу ратифікації у Франції та Нідерландах Договору про запровадження Конституції для Європи [50], який був спрямований, зокрема, на подолання дефіциту демократії в ЄС [51]. На думку, Е. Кірлі-Таллон, однією з головних причин нератифікації Конституції для Європи була неспроможність Союзу налагодити зв'язок зі своїми громадянами достатньою мірою, щоб у останніх сформулювалося почуття прихильності до Союзу та причетності до політики, яку він реалізує. Політичні системи *sui generis*, до яких може бути віднесений Європейський Союз, особливо потребують підтримки громадян, щоб процвітати і бути сильними та могутніми. Але життєздатність Союзу, очевидно, стикається з викликами з боку своїх громадян [52].

Поняття «дефіцит демократії» певною мірою виникає із невинуватених очікувань того, що Європейський Союз повинен стати зразковою парламентською демократією, хоча демократія як безперервний і нескінченний процес, як набір різних і динамічних елементів, ніколи не була повністю досягнута. Темпи процесу поглиблення й розширення Європейського Союзу завжди визначалися національними елітами і бюрократами ЄС і не передбачали залучення до ухвалення рішень народів об'єднаної Європи. Попри існування різних підходів до терміна «демократичний дефіцит», більшість зарубіжних дослідників головний акцент сьогодні роблять на політичній легітимності та підзвітності Європейської комісії Європейському парламенту.

У дослідженнях, присвячених інституційній системі Європейського Союзу, набула поширення думка, що Європейський парламент – це єдиний інститут, який позбавлений дефіциту демократії, оскільки його депутати обираються безпосередньо громадянами ЄС. Нами не поділяється ця думка. Насамперед слід зазначити, що байдужість громадян до політики ЄС та поступове зниження активності на виборах до Європейського парламенту, а отже, і досить високий рівень абсентеїзму, що спостерігається протягом всієї історії європейської інтеграції, особливо після приєднання до ЄС країн із регіонів Східної та Центральної Європи [48], є найсерйознішою проблемою ЄС (вибори до Європарламенту не вдається перетворити на ключову подію у демократичному житті об'єднання; це, в свою чергу, послаблює демократичну легітимність цього інституту та певною мірою посилює дефіцит демократії, навіть попри те, що депутати Парламенту обираються громадянами ЄС безпосередньо), яку не вдається вирішити вже кілька десятиліть поспіль.

Узи, які пов'язують: Європейський парламент і Комісія

На перший погляд може здатися, що Європейська комісія – це один із найменш легітимних інститутів Європейського Союзу. Але, насправді, це хибний висновок. Комісія має подвійне непряме джерело легітимності: по-перше, кандидатура Голови Комісії пропонується Європейською радою, більшість членів якої мають найвищий ступінь легітимності, отриманий від народів відповідних держав, і затверджується Європейським парламентом, який обирається громадянами ЄС (ст. 17 ДЄС); по-друге члени Комісії призначаються Радою, тобто за згодою національних урядів держав-членів. Водночас слід погодитися з думкою Л. Веснич-Алуєвич та Р. К. Накаріно, які вважають, що з огляду на ту роль, яку відіграє цей інститут у визначенні порядку денного європейської інтеграції, потрібно забезпечити вищий рівень його демократичної легітимності [53].

Відносини між Європейською комісією і Парламентом, окрім установчих договорів, регламентуються також Рамковою угодою про відносини між Європейським парламентом та Європейською комісією (2010) [54] (Рамкова угода в цілому відтворила ключові положення першої Рамкової угоди (2005)⁸) та Угодою між Європейським парламентом та Європейською комісією про внесення змін до п. 4 Рамкової угоди про відносини між Європейським парламентом та Європейською комісією (2018)⁹.

Механізм підзвітності Комісії Європейському парламенту включає такі способи. По-перше, Європейський парламент має право висунути вотум недовіри Комісії загалом як колегіальному інституту (ст. 234 ДФЄС). Хоча ця процедура вимагає отримання складної кваліфікованої більшості, насправді навіть загрози оголошення вотуму недовіри з боку Європейського парламенту виявилось достатньо, щоб Комісія під головуванням Ж. Сантера пішла у відставку у 1999 р.¹⁰ По-друге, кандидати у члени Комісії мають пройти

⁸ Перша Рамкова угода передбачала, зокрема, що Голова Комісії несе повну відповідальність за виявлення будь-якого конфлікту інтересів, який робить члена Комісії нездатним виконувати свої обов'язки. Голова повинен негайно повідомити про це голову Парламенту письмово. Якщо Парламент приймає рішення висловити недовіру члену Комісії, голова Комісії, серйозно розглянувши це рішення, повинен або вимагати від цього члена піти у відставку, або пояснити своє рішення Парламенту. Також голова Комісії повинен негайно повідомити Парламент про будь-яке рішення щодо розподілу обов'язків між членами Комісії і у разі істотної зміни обов'язків члена він має постати перед профільним парламентським комітетом на запит Парламенту. Будь-які зміни положень Кодексу поведінки членів Комісії щодо конфлікту інтересів чи етичної поведінки мають бути негайно направлені до Парламенту. Комісія має враховувати думки, висловлені Парламентом з цього питання [55].

⁹ Зміни у п. 4 Рамкової угоди передбачали, що члени Комісії можуть брати участь у виборчих кампаніях на виборах до Парламенту, у тому числі кандидатів. Голова Комісії повинен своєчасно інформувати Парламент про те, чи один або кілька членів Комісії балотуватимуться як кандидати на виборчі кампанії з виборів до Парламенту, а також заходи, вжиті для забезпечення дотримання принципів незалежності, чесності та обачності, передбачених ст. 245 ДФЄС та Кодексом. Будь-який член Комісії, який балотується як кандидат або бере участі у виборчій кампанії з виборів до Парламенту, зобов'язується утримуватися від зайняття позиції, яка не відповідала б його/її обов'язку дотримуватися конфіденційності або яка порушувала б принцип колегіальності. Члени Комісії, які балотуються як кандидати або беруть участь у виборчих кампаніях з виборів до Парламенту, не можуть використовувати людські чи матеріальні ресурси Комісії для діяльності, пов'язаної з виборчою кампанією [56].

¹⁰ У січні 1999 р. стосовно Комісії була підготовлена резолюція про вотум недовіри через звинувачення в шахрайстві, але депутати Європейського парламенту проголосували проти звільнення всього складу членів Комісії. Наступна резолюція Парламенту закликала створити комітет незалежних експертів для розгляду конкретних звинувачень у шахрайстві, поганому управлінні та кумівстві, висновки яких Ж. Сантер пообіцяв поважати. Повторно загроза висловлення вотуму недовіри виникла після публікації Комітетом незалежних експертів звіту «Звинувачення щодо шахрайства, поганого управління та кумівства в Європейській Комісії». Кілька окремих членів комісії зазнали критики; крім того констатувалося, що Комісія в цілому втратила політичний контроль над використанням коштів Співтовариства та призначенням персоналу. Якщо б Комісія не пішла у відставку, Європейський парламент, очевидно, висловив

співбесіду у профільних парламентських комісіях, яка передбачає відповіді на усні та письмові питання, поставлені депутатами Європарламенту¹¹. По-третє, з Парламентом проводяться консультації з питання призначення кандидатів на заміну членів Комісії, що пішли у відставку, а також йому заздалегідь надсилається повідомлення про будь-який запланований перерозподіл обов'язків у Комісії. По-четверте, Парламент може звернутися до Голови Комісії із проханням про відставку члена Комісії. Голова Комісії повинен розглянути прохання та надати роз'яснення Парламенту в разі відмови [60].

Європейська громадянська ініціатива як демократична інновація: аналіз її спроможності сприяти включенню, розширенню можливостей в європейському громадянському суспільстві

Практики представницької демократії та діалогу з організаціями громадянського суспільства давно були кодифіковані на рівні Установчих договорів. Новацією Лісабонської угоди (ст. 11 ДЄС [61] та ст. 24 ДФЄС [62]) стало нормативне закріплення такого конкретного засобу забезпечення участі громадян у прийнятті рішень ЄС, як Європейська громадянська ініціатива (ЄПІ), яка почала застосовуватися після конкретизації її змісту в Регламенті Європейського парламенту і Ради¹² 211/2011 (2012 р.) [63]. Йдеться про

би вотум недовіри. Наслідки цього рішення були вкрай небажані, зважаючи на те, що довіра до Комісії, оскільки вона продовжує представляти ЄС на міжнародних форумах, була б серйозно підірвана [57].

¹¹ У 2004, 2010 та 2014 рр. Європейський парламент оскаржив і висловив занепокоєння щодо окремих кандидатів у члени Комісії. Причини були різними: конфлікт інтересів із їхніми обов'язками, погана робота під час слухань, недостатнє знання свого портфоліо та зауваження щодо чесності кандидатів. З цієї причини кандидати були замінені державами – членами ЄС, а Голові Комісії довелося змінити портфелі між членами Комісії, щоб забезпечити політичну підтримку Парламенту. Один із уроків 2004, 2010 та 2014 рр. полягає в тому, що якщо склад Комісії буде відхилений, то це відбудеться не через одного кандидата, а тому політичний баланс вимагатиме більш ніж однієї зміни у складі цього інституту.

У 2015 р. Парламент проаналізував практику слухань кандидатів в члени Комісії та визнав, що практика, що розвивається з 1994 р., допомогла Парламенту прийняти обґрунтоване рішення щодо майбутніх членів Комісії, забезпечила прозорість і посилила демократичну легітимність Комісії [58].

У 2024 р. під час затвердження другого складу Комісії під головуванням У. фон дер Ляєн виникли проблеми стосовно затвердження окремих членів Комісії. Вирішити цю проблему вдалося шляхом укладення угоди між Європейською народною партією, Соціалістами та демократами та ліберальною групою «Оновлення Європи» про призначення шести віцепрезидентів Європейської комісії та кандидата від Угорщини О. Вархелі. Це створило умови для затвердження всього складу Комісії. Коаліційна угода «Заява про платформу співробітництва» містила дев'ять пунктів, що відображають політичні орієнтири, оголошені головою Європейської комісії У. фон дер Ляєн 18 липня 2024 р., у день її переобрання [59].

¹² У ст. 11 ДЄС вказано на можливість реалізації громадянської ініціативи без прописаних процедур і умов, які мають бути встановлені відповідно до ст. 24 ДФЄС, що, у свою чергу, відсилає до вторинного законодавства Союзу.

забезпечення участі громадян ЄС у законотворчому процесі на наднаціональному рівні.

Щоб запропонувати Європейській комісії¹³ ініціювати певні законодавчі дії, необхідно зібрати мільйон підписів громадян ЄС, які мають надійти принаймні від однієї чверті держав-членів (досі жодна кампанія не була впроваджена в більшості, а тим більш в усіх державах – членах ЄС; активісти зосереджують свої зусилля на одній (найчастіше – Італії) чи кількох густонаселених країнах ЄС), і в кожному випадку застосовується набір мінімальних порогів, які співвідносяться з кількістю європарламентаріїв, що обираються країною. Якщо мобілізація пройшла успішно, то Комісія має прийняти рішення протягом трьох місяців після отримання результатів ЄПІ та після публічних слухань у Європейському парламенті. Слід зазначити, що ЄПІ не може бути використана для надання повноважень інститутам Союзу (це передусім прерогатива держав-членів, рідше Суду справедливості ЄС та самих інституцій, які можуть скористатися т. зв. «домислюваними повноваженнями»).

Європейська комісія просуває ЄПІ як міру встановлення порядку денного та демократії участі, а не як міру прямої демократії [64]. На сайті ЄС розміщено сторінку, яка містить юридичні та практичні консультації щодо реалізації ЄПІ [65], а також стан мобілізації прибічників громадянських ініціатив, які реалізуються на цей час [66]. Станом на 2019 р. Комісія зареєструвала понад шістдесят ініціатив, які отримали необхідний рівень підтримки. Проте лише п'ятьом із них вдалося мобілізуватись успішно, але без прямих політичних наслідків. Ще понад 20 ініціатив Комісія відхилила, вважаючи їхні пропозиції такими, що не належать до повноважень Комісії пропонувати нові законопроекти. Хоча законодавство і судова практика вважають ЄПІ інструментом для зменшення «дефіциту демократії» в ЄС, дослідники розглядають її переважно як інструмент адвокації для просування конкретних інтересів певних груп громадян ЄС [67].

Очікування від ЄПІ виправдалися не повною мірою, вони не стали «замаскованою революцією», яка суттєво підвищила роль громадян у політиці ЄС. Європейська громадянська ініціатива стимулює організацію національно-орієнтованих кампаній, зосереджених принаймні в одній густонаселеній державі, замість просування загальноєвропейського активізму. Також слід визнати, що мобілізація громадян ЄС у рамках ЄПІ може мати непередбачувані наслідки, зокрема продемонструвати нездатність досягти політичних

¹³ Саме Європейська комісія є інститутом, що у рамках т. зв. «законодавчого трикутника» наділена правом законодавчої ініціативи.

змін, що породжує розчарування в демократичному процесі на загальноєвропейському рівні, веде до відновлення фокусу на національній політиці [68].

Змінна роль національних парламентів у функціонуванні Європейського Союзу за Лісабонськими угодами

Оскільки національні парламенти безпосередньо представляють волю громадян, їхнє зростаюче значення в європейському управлінні сприяє посиленню демократичного представництва. У сучасному Європейському Союзі дедалі більше уваги приділяється ролі національних парламентів у процесі прийняття рішень. Лісабонський договір уперше нормативно визначив роль і зміцнив вплив національних парламентів на реалізацію принципів представницької демократії у механізмі управління ЄС (ст. 12 ДЄС), зокрема передбачив Систему раннього попередження (Early Warning System) як засіб для національних парламентів безпосередньо брати участь у розробленні політик ЄС та здійснювати ефективний контроль за дотриманням принципу субсидіарності (ст. 5 п. 3 ДЄС та ст. 6 Протоколу про застосування принципів субсидіарності та пропорційності) [69; 70].

Якщо обґрунтовані думки становлять одну третину (одну чверть у сфері свободи, безпеки та правосуддя) всіх голосів, то проєкт підлягає перегляду. Після такого перегляду ініціатор законопроєкту може ухвалити рішення про збереження, зміну або відкликання проєкту, мотивуючи при цьому своє рішення. Так звана Помаранчева карта застосовується до проєктів законодавчих актів ЄС у рамках звичайної законодавчої процедури. Якщо понад 50 % національних парламентів виступлять проти такого акта з міркувань порушення принципу субсидіарності, останній має бути переглянутий. Відповідно, Європейська комісія може ухвалити рішення про збереження, зміну або відкликання пропозиції. Якщо Комісія вирішить зберегти свою законодавчу пропозицію, то вона має обґрунтувати, чому вважає свій законопроєкт таким, що відповідає принципу субсидіарності. На основі цієї обґрунтованої думки та думки національних парламентів європейський законодавець більшістю у 55 % членів Ради або більшістю голосів, поданих у Європейському парламенті, повинен вирішити, блокувати чи ні пропозицію Комісії.

Отже, система раннього попередження надає національним парламентам нового статусу часткових і непрямих законодавців, посилюючи їхню здатність запобігати порушенням принципу субсидіарності та впливати на законодавчі процедури. У межах цієї системи національні парламенти отримують нові функції та адаптуються до оновлених процедур прийняття рішень. Дотримання принципу субсидіарності сприятиме зменшенню «демократичного дефіциту» та посиленню ролі національних парламентів як

активних учасників процесу прийняття рішень у європейському просторі [71, с. 1075–1076].

Висновки

Європейський Союз спирається не на один, а на кілька принципів та множину ідей стосовно легітимності своєї влади (це, до речі, можна сказати і про моделі національних демократій, які за останні пів століття додали до змісту «демократичної ідеї» уявлення про легітимність експертизи, судового контролю та корпоративної участі). Основне теоретичне питання, яке постає через запровадження моделі змішаного правління, полягає у такому: як модель демократії, яка спирається на кілька принципів своєї легітимності, може вирішити суперечності між ними? У ситуації Європейського Союзу слід визнати, що конфліктів повністю уникнути неможливо, навіть якщо Установчі договори, що виконують роль квазіконституції об'єднаної Європи, передбачають певні механізми для забезпечення взаємодоповнюваності між принципами легітимації влади та мінімізації напруги між ними. Однак, слід наголосити, що цей конфлікт не повинен автоматично визнаватися як дисфункціональний або нормативно небажаний [12, с. 199].

Пошук шляхів подолання «дефіциту демократії» в Європейському Союзі пов'язаний, як правило, з пропозицією щодо вдосконалення інституційної системи, поліпшення процесу прийняття рішень відповідно до парламентської моделі правління, яка використовується в державах-членах, усуненням інституційних недоліків виборчої та партійної системи, а також несформованістю загальноєвропейської ідентичності. У зв'язку з цим варто визнати, що поняття «демократичного дефіциту» маскує труднощі, які виникнуть при спробі перенесення демократії з національного на наднаціональний рівень. Хоча формально Європейському Союзу притаманні багато ознак федеративної держави парламентського типу, насправді об'єднаний Європі бракує демократичної основи та підструктури.

З моменту створення Європейського Союзу Парламент вдало використовує важелі свого права затверджувати склад Комісії, щоб посилити свій формальний контроль як над Комісією, так і окремими комісарами. Політичний вотум недовіри складу Комісії наділяє Парламент достатніми можливостями тиску, щоб досягти звільнення окремих комісарів. Запровадивши процедуру відкликання та зміну портфоліо окремих комісарів, передбачену Рамковою угодою між Європейським парламентом і Комісією, Парламент зробив важливий крок у напрямі запровадження індивідуальної відповідальності комісарів перед собою. Отже, Європейський парламент поступово рухається до створення механізму, який би встановлював відповідальність окремих комісарів протягом всього терміну їх повноважень.

Оскільки можливість згортання інтеграційного процесу в Європі не розглядається априорі, то демократичні перетворення в ЄС мають бути поставлені на нову інституційну основу, яка може передбачати, наприклад, закріплення на рівні установчих договорів положення, що передбачає розпуск Європейського парламенту (сьогодні такої норми в законодавстві ЄС немає) та призначення дострокових виборів, як це передбачено в більшості парламентських систем, або заміну парламентської моделі правління на президентську¹⁴ (запровадження прямих виборів голови Європейської комісії [28–30] або голови Європейської ради¹⁵), або поглиблення процесу інтеграції у сферах політики (безпека, оборона, зовнішні справи), з якими зазвичай асоціюється держава [72]. Президентські стратегії забезпечення легітимності влади в Європейському Союзі, які передбачають проведення прямих виборів голови Європейської комісії, з одного боку, сприятимуть підвищенню демократичної легітимності об'єднаної Європи, але, з іншого боку, нехтують принципом консенсусного ухвалення рішень із загальноєвропейських питань у ЄС. Таким чином, Європейський парламент є і залишатиметься єдиним інститутом, де здійснюється спроба врахувати спільні інтереси всіх народів Європейського Союзу.

Європейська громадянська ініціатива – це один із механізмів, який європейські інститути і національні уряди держав-членів обрали і відтворили в Лісабонській угоді з метою перемоги над популізмом, наблизивши процес прийняття рішень до громадян і сприяючи новій легітимізації політичної єдності об'єднаної Європи. Аналіз практики застосування ЄГІ вказує на необхідність перегляду процедурних аспектів ЄГІ, щоб перетворити його на ефективний канал для внесення змін до законодавства ЄС у більш демократичний спосіб.

¹⁴ Слід зазначити, що в Європейському парламенті представлено багато дрібних політичних партій, які вимушені будуть підтримати кандидатів від соціал-демократичних, консервативних чи християнсько-демократичних партійних груп. Як наслідок зв'язок між виборами до Європейського парламенту та призначенням уряду ЄС не буде досить очевидним, щоб викликати у громадян враження, що саме результати їхнього голосування справді визначили політичний напрям розвитку та функціонування ЄС [28].

¹⁵ Schout A. та L. van Schaik зазначають, що питання стосовно виборів голови Європейської ради пов'язані з постійними скаргами на піврічне ротаційне головування в цьому інституті ЄС. При цьому автори зазначають, що ця система виявилася складною для реформування. У певному сенсі запропонована реформа щодо комунітаризації одного з ключових міжурядових інститутів ЄС. Серед небажаних наслідків такого кроку відзначають зниження стимулів для окремих держав – членів ЄС, що очікується в цьому випадку, виконувати свої президентські обов'язки, це може породити нові проблеми координації [31].

Список використаних джерел

- [1] Гуцель В. Принцип субсидіарності та його роль у реалізації функцій держави (на прикладі країн Європейського Союзу). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 3(42). С. 234–242. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/702/1/Visnik2005_3%2842%29.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
- [2] Grard L. La distance entre Bruxelles et ses citoyens. Retour sur le déficit démocratique de l'Union européenne. *Revue québécoise de droit international*. 2018. Special Issue. P. 181–203. <https://doi.org/10.7202/1067265ar>.
- [3] Belluati M. The European Institutions and Their Communication Deficits. In *Europe and the Left. Challenges to Democracy in the 21st Century*. Newell J.L. (Ed.). Palgrave Macmillan, Cham. 2021. P. 73–91. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54541-3_4.
- [4] Follesdal A., Hix S. Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies*. 2006. Vol. 44. No. 3. P. 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>.
- [5] Hoeksma J. Beyond the EU's democratic deficit: From union of states to European democracy. *European View*. 2022. Vol. 21(2). P. 178–185. <https://doi.org/10.1177/17816858221128708>.
- [6] Mavrouli R., Van Waeyenberge A. EU Responses to the Democratic Deficit and the Rule of Law Crisis: Is It Time for a (New) European Exceptionalism? *Hague Journal on the Rule of Law*. 2023. Vol. 15. P. 405–439. <https://doi.org/10.1007/s40803-023-00198-w>.
- [7] Rose R. Europe's democratic deficit and democratic surplus. *How Referendums Challenge European Democracy: Brexit and Beyond*. 2020. P. 37–58. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-44117-3>.
- [8] Schneider F. Is a Minimal Federal European Constitution for the European Union Necessary? Some Preliminary Suggestions Using Public Choice Analysis. *Homo Oeconomicus*. 2022. Vol. 40. P. 61–78. <https://doi.org/10.1007/s41412-022-00125-8>.
- [9] Majone G. Europe's 'democratic deficit': The question of standards. *European Law Journal*. 1998. Vol. 4(1). P. 5–28. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00040>.
- [10] Majone G. et al. *Regulating Europe*. (1st ed.). London : Routledge, 1996. 336 p. <https://doi.org/10.4324/9780203439197>.
- [11] Moravcsik A. Is there a 'Democratic Deficit' in World Politics? A Framework for Analysis. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39, issue 2. P. 336–363. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00126.x>.
- [12] Lord C., Magnette P. E Pluribus Unum? Creative Disagreement about Legitimacy in the EU. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2004. Vol. 42, issue 1. P. 183–202. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9886.2004.00482.x>.
- [13] Marquand D. *Parliament for Europe*. London : J. Cape, 1979.
- [14] Байковський П. Інституційна та соціоструктурна складова проблеми дефіциту демократії в ЄС. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2012. Вип. 30. С. 103–112. <http://dx.doi.org/10.30970/vir.2012.30.0>.
- [15] Баймуратов М. О. Дефіцит демократії в Європейському Союзі: до поняття та розуміння феноменології. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Право*. 2022. Вип. 1(4). С. 6–22. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-1>.

- [16] Кулабухова А. В. Вплив громадян на функціонування ЄС та проблема дефіциту демократії. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 29. С. 166–178.
- [17] Трагнюк О. Я. Деякі правові засоби подолання дефіциту демократії в Європейському Союзі (на прикладі інституту громадянської ініціативи в ЄС). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. Вип. 22. С. 86–95.
- [18] Ротар Н. Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2022. № 45. С. 163–175. <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175>.
- [19] Рудік О. М. Механізм громадянської ініціативи в Європейському Союзі: процедура та досвід практичної реалізації. *Аспекти публічного управління*. 2015. Вип. 7–8. С. 31–37. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/233892328.pdf> (дата звернення: 10.07.2025).
- [20] Святун О. В. Європейська громадянська ініціатива. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 45–48. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ffe3857-6d40-4947-af9d-d559ce497d3f/content> (дата звернення: 10.07.2025).
- [21] Hilbrich S. The democratic deficit of the G20. *Journal of Global Ethics*. 2021. Vol. 18(4). P. 1–19. <https://doi.org/10.1080/17449626.2021.1969982>.
- [22] Zweifel Th. D. International organizations and democracy: Accountability, politics, and power. Swiss Consulting Group, Inc. 2006.
- [23] Guerra S. Understanding public Euroscepticism. *Osservatorio Elettorale QOE – IJES*. 2021. Vol. 83(2). P. 45–56. <https://doi.org/10.36253/qoe-9672>.
- [24] Leconte C. From pathology to mainstream phenomenon: Reviewing the Euroscepticism debate in research and theory. *International Political Science Review*. 2015. Vol. 36(3). P. 250–263. <https://doi.org/10.1177/0192512115576236>.
- [25] Nicoli F. Democratic deficit and its counter-movements: the Eurocentric–Eurosceptic divide in times of functional legitimacy. *Anti-Europeanism: critical perspectives towards the European Union*. Cham : Springer International Publishing, 2019. P. 13–29.
- [26] Institucionalni dizajn i demokratski deficit Europske unije. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*. 2007. Vol. 16. No. 4-5(90-91). P. 851–865.
- [27] Decker F. Parlamentarisch oder präsidentiell? Institutionelle Entwicklungspfade des europäischen Regierungssystems nach dem Verfassungsvertrag. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*. 2007. Vol. 5, issue 2. P. 181–202. <https://doi.org/10.1515/ZSE.2007.010>.
- [28] Decker F., Sonnicksen J. An Alternative Approach to European Union Democratization: Re-Examining the Direct Election of the Commission President. *Government and Opposition*. 2011. Vol. 46, issue 2. P. 168–191. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2010.01335.x>.
- [29] Gaupmann, G. Präsidialismus als Leitmotiv für Europa? *Eine neue Perspektive für die institutionelle Weiterentwicklung der Europäischen Union*. Marburg, Tectum, 2008.
- [30] Hix S. Why the EU Should Have a Single President, and How She Should Be Elected. 2002. URL: https://www.researchgate.net/profile/Simon-Hix/publication/228742577_Why_the_EU_Should_Have_a_Single_President_and_How_She_Should_Be_Elected/links/0fcfd512e4654bed2e000000/Why-the-EU-Should-Have-a-Single-President-and-How-She-Should-Be-Elected.pdf (last assessed: 10.07.2025).

- [31] Schout A., van Schaik L. Reforming the EU Presidency? *Journal for Comparative Government and European Policy*. 2008. Vol. 6, No. 1. P. 36–56. <https://doi.org/0.5771/1610-7780-2008-1-36>.
- [32] Follesdal A., Hix S. Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*. 2006. Vol. 44, issue 3. P. 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>.
- [33] Delors J. Esprit évangélique et construction européenne : Conférence a Strasbourg, 7 décembre 1999, en ligne : Notre Europe. URL: <https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/discoursxii99.pdf> (last accessed: 10.07.2025).
- [34] Яковюк І. Імперська модель як основа організації влади в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4(63). С. 33–47. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/737/1/Visnuk2010_4%2863%29.pdf (дата звернення: 12.07.2025).
- [35] Hoeksma J. Beyond the EU's democratic deficit: From union of states to European democracy. *European View*. 2022. Vol. 21(2). P. 178–185. <https://doi.org/10.1177/17816858221128708>.
- [36] Story J. Les opinions publiques, obstacle a l'intégration européenne. *Politique étrangère*, 1992. No. 57-4. P. 893–913. <https://doi.org/10.3406/polit.1992.4157>.
- [37] Stark H. L'Europe et l'opinion publique au 20e siècle. URL: <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/l%27europe-politique/espace-public-et-projet-europeen/l%27europe-et-l%27opinion-publique-au-20e-siecle> (last accessed: 15.07.2025).
- [38] Яковюк І. В. Про особливості прояву принципу поділу влади в інституційній системі Європейського Союзу: постановка питання. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2003. Вип. 5. С. 17–27. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2736/1/Jakovyuk_17.pdf (дата звернення: 10.07.2025).
- [39] Yakovyuk I. V., Orlovskyy R. R. European Defence Community: origins of integration in the defence sphere. *Problems of Legality*. 2017. No. 139. P. 264–277. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332>.
- [40] Les premiers pas de l'Europe: 1945-1957. URL: <https://major-prepa.com/geopolitique/premiers-pas-europe-1945-1957/> (last accessed: 14.07.2025).
- [41] Aldrin P. L'invention de l'opinion publique européenne: genèse intellectuelle et politique de l'Eurobaromètre (1950-1973). *Politix*. 2010. Vol. 23. No. 89. P. 79–101. <https://doi.org/10.3917/pox.089.0079>.
- [42] Tonini P. V. Why is European integration so unpopular? 14 November 2010. URL: <https://www.thenewfederalist.eu/Why-is-European-integration-so-unpopular?lang=fr> (last accessed: 14.07.2025).
- [43] Chapitre II. La crise française, la CEE et la ZLE (avril 1957 – mai 1958). P. 101–141. URL: <https://books.openedition.org/igpde/164> (last assessed: 14.07.2025).
- [44] Report of the Working Party examining the problem of the enlargement of the power of the European Parliament. Report Vedelof 25.03.1972. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/91783260-41c9-48e7-82c9-ee3b04137b6b> (last assessed: 14.07.2025).
- [45] The first use of the term "democratic deficit". URL: <https://federalunion.org.uk/the-first-use-of-the-term-democratic-deficit/> (last accessed: 14.07.2025).

- [46] Consolidated text: Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. URL: [https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1976/787\(2\)/2002-09-23/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1976/787(2)/2002-09-23/eng) (last accessed: 14.07.2025).
- [47] Hosli M. O., Kantorowicz J., Nagtzaam M. A. M., Haas M. I. Turnout in European parliament elections 1979–2019. *European Politics and Society*. 2024. Vol. 25, issue 1. P. 1–23. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2137918>.
- [48] European Union. Turnout by year. Final results. URL: <https://results.elections.europa.eu/en/turnout/> (last accessed: 14.07.2025).
- [49] European governance – A white paper. Document 52001DC0428. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52001DC0428> (last accessed: 14.07.2025).
- [50] Draft treaty establishing a constitution for Europe. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003XX0718\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003XX0718(01)) (last accessed: 14.07.2025).
- [51] Kalamäki K. Addressing the democratic deficit in the treaty establishing a constitution for Europe : Doctoral Thesis. Université de Strasbourg. 2004. <http://dx.doi.org/10.25330/575>.
- [52] Kirley-Tallon E. The Treaty Establishing a Constitution for Europe: Stalled Ratification and the Difficulty of the European Union in Connecting to its Citizens. *Journal of Political Science*. 2007. Vol. 35, issue 1. P. 95–136.
- [53] Vesnic-Alujevic L., Nacarino R. C. The Eu and Its Democratic Deficit: Problems and (Possible) Solutions. *European View*. 2012. Vol. 11, issue 1. P. 63–70. <https://doi.org/10.1007/S12290-012-0213-7>.
- [54] Framework Agreement on relations between the European Parliament and the European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010Q1120%2801%29> (last accessed: 14.07.2025).
- [55] Framework agreement on relation between the European Parliament and Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.CE.2006.117.01.0016.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2006%3A117E%3ATOC#CE200617EN.01012502> (last accessed: 14.07.2025).
- [56] Agreement between the European Parliament and the European Commission amending point 4 of the Framework Agreement on relations between the European Parliament and the European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018Q0217%2801%29> (last accessed: 14.07.2025).
- [57] The resignation of the European Commission. Research Paper 99/32 16 March 1999. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP99-32/RP99-32.pdf> (last accessed: 14.07.2025).
- [58] Monte M. D., Smialowski S. B. The European Parliament's appointing powers. May 2021. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690613/EPRS_BRI\(2021\)690613_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690613/EPRS_BRI(2021)690613_EN.pdf) (last accessed: 14.07.2025).
- [59] European Parliament's centrist groups cut deal to approve new Commissioners. URL: <https://www.euronews.com/my-europe/2024/11/20/european-parliaments-centrist-groups-cut-deal-to-approve-new-commissioners> (last accessed: 14.07.2025).
- [60] Cooperation between the European Parliament and the European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:ai0041> (last accessed: 14.07.2025).

- [61] Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (last accessed: 14.07.2025).
- [62] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng (last accessed: 14.07.2025).
- [63] Regulation (EU) No. 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens' initiative. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/211/oj/eng> (last accessed: 14.07.2025).
- [64] Greenwood J. The European Citizens' Initiative: bringing the EU closer to its citizens? *Comparative European Politics*. 2019. Vol. 17. P. 940–956. <https://doi.org/10.1057/s41295-018-0138-x>.
- [65] European Citizens' Initiative Forum. URL: https://citizens-initiative-forum.europa.eu/_en (last accessed: 14.07.2025).
- [66] Home. URL: https://citizens-initiative.europa.eu/_en (last accessed: 14.07.2025).
- [67] Tárnok B. The First Ten Years of the European Citizens' Initiative. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*. 2023. Vol. 1. P. 87–98. <https://doi.org/10.5553/hyiel/266627012023011001007>.
- [68] Weisskircher M. The European citizens' initiative: Mobilization strategies and consequences. *Political Studies*. 2020. Vol. 68, issue 3. P. 797–815. <https://doi.org/10.1177/0032321719859792>.
- [69] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT> (last accessed: 14.07.2025).
- [70] Bellamy R., Kröger S. Domesticating the Democratic Deficit? The Role of National Parliaments and Parties in the EU's System of Governance. *Parliamentary Affairs*. 2014. Vol. 67, issue 2. P. 437–457. <https://doi.org/10.1093/pa/gss045>.
- [71] Gasparini A. The Early Warning System: people's indirect empowerment to reduce the democratic deficit. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2024. Vol. 37, issue 4. P. 1070–1080. <https://doi.org/10.1080/13511610.2022.2070134>.
- [72] Decker F. Governance beyond the nation-state. Reflections on the democratic deficit of the European Union. *Journal of European Public Policy*. 2002. Vol. 9, issue 2. P. 256–272. <https://doi.org/10.1080/13501760110120255>.

References

- [1] Hutsel, V. (2005). The principle of subsidiarity and its role in the implementation of state functions (on the example of the countries of the European Union). *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3(42), 234–242. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/702/1/Visnik2005_3%2842%29.pdf.
- [2] Grard, L. (2018). La distance entre Bruxelles et ses citoyens. Retour sur le déficit démocratique de l'Union européenne. *Revue québécoise de droit international, Special Issue*, 181–203. <https://doi.org/10.7202/1067265ar>.
- [3] Belluati, M. (2021). The European Institutions and Their Communication Deficits. In *Europe and the Left. Challenges to Democracy in the 21st Century*. Newell J.L. (Ed.). Palgrave Macmillan, Cham, 73–91. https://doi.org/10.1007/978-3-030-54541-3_4.
- [4] Follesdaal, A., & Hix, S. (2006). Why There Is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *Journal of Common Market Studies*, 44(3), 533–562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>.

- [5] Hoeksma, J. (2022). Beyond the EU's democratic deficit: From union of states to European democracy. *European View*, 21(2), 178-185. <https://doi.org/10.1177/17816858221128708>.
- [6] Mavrouli, R., & Van Waeyenberge, A. (2023). EU Responses to the Democratic Deficit and the Rule of Law Crisis: Is It Time for a (New) European Exceptionalism? *Hague Journal on the Rule of Law*, 15(3), 405-439. <https://doi.org/10.1007/s40803-023-00198-w>.
- [7] Rose, R. (2020). Europe's democratic deficit and democratic surplus. In *How Referendums Challenge European Democracy: Brexit and Beyond*, 37-58. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-44117-3>.
- [8] Schneider, F. (2022). Is a Minimal Federal European Constitution for the European Union Necessary? Some Preliminary Suggestions Using Public Choice Analysis. *Homo Oeconomicus*, 40, 61-78. <https://doi.org/10.1007/s41412-022-00125-8>.
- [9] Majone, G. (1998). Europe's 'democratic deficit': The question of standards. *European Law Journal*, 4(1), 5-28. <https://doi.org/10.1111/1468-0386.00040>.
- [10] Majone, G. et al. (1996). *Regulating Europe*. (1st ed.). London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203439197>.
- [11] Moravcsik, A. (2004). Is there a 'Democratic Deficit' in World Politics? A Framework for Analysis. *Government and Opposition*, 39(2), 336-363. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00126.x>.
- [12] Lord, C., & Magnette, P. (2004). E Pluribus Unum? Creative Disagreement about Legitimacy in the EU. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 42(1), 183-202. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9886.2004.00482.x>.
- [13] Marquand, D. (1979). *Parliament for Europe*. London: J. Cape.
- [14] Baykovsky, P. (2012). Institutional and socio-structural component of the problem of democracy deficit in the EU. *Bulletin of Lviv University. Series: International Relations*, 30, 103-112. <http://dx.doi.org/10.30970/vir.2012.30.0>.
- [15] Baymuratov, M.O. (2022). The democratic deficit in the European Union: towards the concept and understanding of phenomenology. *Bulletin of the Alfred Nobel University. Series: Law*, 1(4), 6-22. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2022-1-4-1>.
- [16] Kulabukhova, A.V. (2015). Citizens' Influence on the Functioning of the EU and the Problem of the Deficit of Democracy. *State Construction and Local Self-Government*, 29, 166-178.
- [17] Trahnyuk, O.Ya. (2011). Some legal means of overcoming the deficit of democracy in the European Union (on the example of the institution of citizens' initiative in the EU). *State construction and local self-government*, 22, 86-95.
- [18] Rotar, N. (2022). Digitalization of Political Participation of Citizens of the European Union as an Tool to Overcome the Democratic Deficit. *Modern Historical and Political Issues*, 45, 163-175. <https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175>.
- [19] Rudik, O.M. (2015). Citizens' initiative mechanism in European Union: procedure and practical implementation experience. *Public Administration Aspects*, 7-8, 31-37. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/233892328.pdf>.
- [20] Sviatun, O.V. (2014). European Citizen's Initiative. *Scientific Notes. Legal Sciences*, 155, 45-48. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7ffe3857-6d40-4947-af9d-d559ce497d3f/content>.
- [21] Hilbrich, S. (2021). The democratic deficit of the G20. *Journal of Global Ethics*, 18(2), 1-19. <https://doi.org/10.1080/17449626.2021.1969982>.

- [22] Zweifel, Th.D. (2006). International Organizations and Democracy: Accountability, Politics, and Power. Swiss Consulting Group, Inc.
- [23] Guerra, S. (2021). Understanding public Euroscepticism. *Osservatorio Elettorale QOE – IJES*, 83(2), 45-56. <https://doi.org/10.36253/qoe-9672>.
- [24] Leconte, C. (2015). From pathology to mainstream phenomenon: Reviewing the Euroscepticism debate in research and theory. *International Political Science Review*, 36(3): 250-263. <https://doi.org/10.1177/0192512115576236>.
- [25] Nicoli, F. (2019). Democratic deficit and its counter-movements: the Eurocentric–Eurosceptic divide in times of functional legitimacy. *Anti-Europeanism: critical perspectives towards the European Union*. (pp. 13-29). Cham: Springer International Publishing.
- [26] Institucionalni dizajn i demokratski deficit Europske unije. *Društvena istraživanja-Časopis za opća društvena pitanja*, 16(4-5(90-91)), 851-865.
- [27] Decker, F. (2007). Parlamentarisch oder präsidentiell? Institutionelle Entwicklungspfade des europäischen Regierungssystems nach dem Verfassungsvertrag. *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, 5(2), 181-202. <https://doi.org/10.1515/ZSE.2007.010>.
- [28] Decker, F. & Sonnicksen, J. (2011). An Alternative Approach to European Union Democratization: Re-Examining the Direct Election of the Commission President. *Government and Opposition*, 46(2), 168-191. <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2010.01335.x>.
- [29] Gaupmann, G. (2008). Präzidentalismus als Leitmotiv für Europa? *Eine neue Perspektive für die institutionelle Weiterentwicklung der Europäischen Union*. Marburg, Tectum.
- [30] Hix, S. (2002). Why the EU Should Have a Single President, and How She Should Be Elected. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Simon-Hix/publication/228742577_Why_the_EU_Should_Have_a_Single_President_and_How_She_Should_Be_Elected/links/0fcfd512e4654bed2e000000/Why-the-EU-Should-Have-a-Single-President-and-How-She-Should-Be-Elected.pdf.
- [31] Schout, A., & van Schaik, L. (2008). Reforming the EU Presidency? *Journal for Comparative Government and European Policy*, 6(1), 36-56. <https://doi.org/10.5771/1610-7780-2008-1-36>.
- [32] Follesdal, A., & Hix, S. (2006). Why There is a Democratic Deficit in the EU: A Response to Majone and Moravcsik. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 44(3): 533-562. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5965.2006.00650.x>.
- [33] Delors, J. Esprit évangélique et construction européenne, Conférence à Strasbourg, 7 décembre 1999, en ligne : Notre Europe. Retrieved from <https://institutdelors.eu/content/uploads/2025/04/discoursxii99.pdf>.
- [34] Yakoviyk, I. (2010). The Imperial Model as the Basis of the Organization of Power in the European Union: General Theoretical Analysis. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4(63), 33-47. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/737/1/Visnuk2010_4%2863%29.pdf.
- [35] Hoeksma, J. (2022). Beyond the EU's democratic deficit: From union of states to European democracy. *European View*, 21(2), 178-185. <https://doi.org/10.1177/17816858221128708>.
- [36] Story, J. (1992). Les opinions publiques, obstacle à l'intégration européenne. *Politique étrangère*, 57-4, 893-913. <https://doi.org/10.3406/polit.1992.4157>.

- [37] Stark, H. L'Europe et l'opinion publique au 20e siècle. Retrieved from <https://ehne.fr/fr/encyclopedie/th%C3%A9matiques/l%27europe-politique/espace-public-et-projet-europeen/l%27europe-et-l%27opinion-publique-au-20e-siecle>.
- [38] Yakoviyk, I.V. (2003). On the peculiarities of the manifestation of the principle of separation of powers in the institutional system of the European Union: posing the question. *State construction and local self-government: collection of scientific works*, 5, 17-27. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/2736/1/Jakovyk_17.pdf.
- [39] Yakovyuk, I.V., & Orlovskyy, R.R. (2017). European Defence Community: origins of integration in the defence sphere. *Problems of Legality*, 139, 264-277. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.139.115332>.
- [40] Les premiers pas de l'Europe: 1945-1957. Retrieved from <https://major-prepa.com/geopolitique/premiers-pas-europe-1945-1957/>.
- [41] Aldrin, P. (2010). L'invention de l'opinion publique européenne: génèse intellectuelle et politique de l'Eurobaromètre (1950-1973). *Politix*, 23(89), 79-101. <https://doi.org/10.3917/pox.089.0079>.
- [42] Tonini, P.V. (November 14, 2010). Why is European integration so unpopular? Retrieved from <https://www.thenewfederalist.eu/Why-is-European-integration-so-unpopular?lang=fr>.
- [43] Chapitre II. La crise française, la CEE et la ZLE (avril 1957 – mai 1958), 101-141. Retrieved from <https://books.openedition.org/igpde/164>.
- [44] Report of the Working Party examining the problem of the enlargement of the power of the European Parliament. Report Vedelof 25.03.1972. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/91783260-41c9-48e7-82c9-ee3b04137b6b>.
- [45] The first use of the term "democratic deficit". Retrieved from <https://federalunion.org.uk/the-first-use-of-the-term-democratic-deficit/>.
- [46] Consolidated text: Act concerning the election of the members of the European Parliament by direct universal suffrage. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1976/787\(2\)/2002-09-23/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/1976/787(2)/2002-09-23/eng).
- [47] Hosli, M.O., Kantorowicz, J., Nagtzaam, M.A.M., & Haas, M.I. (2024). Turnout in European parliament elections 1979–2019. *European Politics and Society*, 25(1), 1-23. <https://doi.org/10.1080/23745118.2022.2137918>.
- [48] European Union. Turnout by year. Final results. Retrieved from <https://results.elections.europa.eu/en/turnout/>.
- [49] European governance – A white paper. Document 52001DC0428. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52001DC0428>.
- [50] Draft treaty establishing a constitution for Europe. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003XX0718\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52003XX0718(01)).
- [51] Kalamäki, K. (2004). *Addressing the democratic deficit in the treaty establishing a constitution for Europe*. Doctoral Thesis. Université de Strasbourg. <http://dx.doi.org/10.25330/575>.
- [52] Kirley-Tallon, E. (2007). The Treaty Establishing a Constitution for Europe: Stalled Ratification and the Difficulty of the European Union in Connecting to its Citizens. *Journal of Political Science*, 35(1), 95-136.
- [53] Vesnic-Alujevic, L., & Nacarino, R.C. (2012). The Eu and Its Democratic Deficit: Problems and (Possible) Solutions. *European View*, 11(1), 63-70. <https://doi.org/10.1007/S12290-012-0213-7>.

- [54] Framework Agreement on relations between the European Parliament and the European Commission. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32010Q1120%2801%29>.
- [55] Framework agreement on relation between the European Parliament and Commission. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.CE.2006.117.01.0016.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2006%3A117E%3ATOC#CE2006117EN.01012502>.
- [56] Agreement between the European Parliament and the European Commission amending point 4 of the Framework Agreement on relations between the European Parliament and the European Commission. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018Q0217%2801%29>.
- [57] The resignation of the European Commission. Research Paper 99/32. (March 16, 1999). Retrieved from <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP99-32/RP99-32.pdf>.
- [58] Monte, M.D., & Smialowski, S.B. (May 2021). The European Parliament's appointing powers. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690613/EPRS_BRI\(2021\)690613_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690613/EPRS_BRI(2021)690613_EN.pdf).
- [59] European Parliament's centrist groups cut deal to approve new Commissioners. Retrieved from <https://www.euronews.com/my-europe/2024/11/20/european-parliaments-centrist-groups-cut-deal-to-approve-new-commissioners>.
- [60] Cooperation between the European Parliament and the European Commission. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=legisum:ai0041>.
- [61] Consolidated version of the Treaty on European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.
- [62] Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Retrieved from: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng.
- [63] Regulation (EU) No 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens' initiative. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/211/oj/eng>.
- [64] Greenwood, J. (2019). The European Citizens' Initiative: bringing the EU closer to its citizens? *Comparative European Politics*, 17, 940-956. <https://doi.org/10.1057/s41295-018-0138-x>.
- [65] European Citizens Initiative Forum. Retrieved from https://citizens-initiative-forum.europa.eu/_en.
- [66] Home. Retrieved from https://citizens-initiative.europa.eu/_en.
- [67] Tárnok, B. (2023). The First Ten Years of the European Citizens' Initiative. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law*, 1, 87-98. <https://doi.org/10.5553/hyiel/266627012023011001007>.
- [68] Weisskircher, M. (2020). The European citizens' initiative: Mobilization strategies and consequences. *Political Studies*, 68(3), 797-815. <https://doi.org/10.1177/0032321719859792>.
- [69] Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon. (December 13, 2007). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12007L%2FTXT>.

- [70] Bellamy, R., & Kröger, S. (2014). Domesticating the Democratic Deficit? The Role of National Parliaments and Parties in the EU's System of Governance. *Parliamentary Affairs*, 67(2), 437-457. <https://doi.org/10.1093/pa/gss045>.
- [71] Gasparini, A. (2024). The Early Warning System: people's indirect empowerment to reduce the democratic deficit. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 37(4): 1070-1080. <https://doi.org/10.1080/13511610.2022.2070134>.
- [72] Decker, F. (2002). Governance beyond the nation-state. Reflections on the democratic deficit of the European Union. *Journal of European Public Policy*, 9(2), 256-272. <https://doi.org/10.1080/13501760110120255>.

Іван Васильович Яковюк

доктор юридичних наук, професор
завідувач сектору порівняльного правознавства
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61024, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
e-mail: yakoviyk@ukr.net
ORCID 0000-0002-8070-164

Олеся Янівна Трагнюк

кандидатка юридичних наук, професорка
провідна наукова співробітниця сектору порівняльного правознавства
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
61024, вул. Чернишевська, 80, Харків, Україна
e-mail: otrag@ukr.net
ORCID 0000-0002-4505-8105

Ivan V. Yakoviyk

Doctor of Law, Full Professor
Head of Department Comparative Law
Research Institute of State Building and Local Self-Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 80 Chernyshevsk Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: yakoviyk@ukr.net
ORCID 0000-0002-8070-164

Olesia Ya. Tragniuk

Ph.D. in Law, Full Professor
Leading Researcher Department Comparative Law
Research Institute of State Building and Local Self-Government
of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 80 Chernyshevsk Str., Kharkiv, Ukraine
e-mail: otrag@ukr.net
ORCID 0000-0002-4505-8105

Рекомендоване цитування: Яковюк І. В., Трагнюк О. Я. «Дефіцит демократії» в Європейському Союзі: проблеми та окремі можливі рішення. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 170. С. 6–35. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.334538>.

Suggested Citation: Yakoviyk, I.V., & Tragniuk, O.Ya. (2025). «Democracy Deficit» in the European Union: Problems and Possible Solutions. *Problems of Legality*, 170, 6-35. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.170.334538>.

Статтю подано / Submitted: 28.06.2025

Доопрацьовано / Revised: 30.07.2025

Схвалено до друку / Accepted: 29.09.2025

Опубліковано / Published: 30.09.2025